

Jos Versteegen

De bliksem in je pen

Hoe schrijf je gedichten en liedjes?

Meulenhoff

Inleiding

Als je wilt dichten, is inspiratie niet voldoende. Je zult telkens kritisch moeten afwegen of dat ene woord, die ene regel wel origineel, indringend, ontroerend, verrassend, beeldend of muzikaal is. Je wilt tenslotte een tekst maken die indruk maakt. Dan is een afstandelijke blik op je eigen woorden van groot belang. Misschien zul je een klein stuk tekst wel tien keer veranderen voordat je denkt: ja, nu is het goed, zo moet het zijn.

Wat geldt voor losse woorden of regels, geldt ook voor gedichten als geheel. Je wilt tot een mooi resultaat komen. Je streeft naar een heldere opbouw met een regelmatige strofenindeling of naar een gedicht dat een spontane, wat minder geordende indruk maakt – voor beide zul je vaak hard moeten werken. Ook een tekst die uit de losse pols op papier lijkt te zijn gezet, kan de dichter heel wat hoofdbreken hebben gekost. En er is zoveel meer om je druk over te maken. Welke vergelijkingen gebruik je? Welke klankeffecten pas je toe? Herhaal je complete regels? Gebruik je punten en komma's? Schrijf je grammaticaal of ga je soms in tegen de regels van het Nederlands?

Dit boek geeft een overzicht van de gereedschappen die de dichter ter beschikking staan: het gebruik van beelden, vergelijkingen, metrum/ritme, rijm en andere klankeffecten. Ik besteed aandacht aan traditionele vaste versvormen, onder ande-

re het sonnet, en sta uitgebreid stil bij het vrije vers: van expressionisme tot parlando en postmoderne poëzie. Omdat poëzie vaak wordt gekoppeld aan de actualiteit (we hebben een Dichter des Vaderlands voor nationale gebeurtenissen en een heel regiment stadsdichters), heb ik een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan gelegenheidspoëzie. Ook is er een hoofdstuk over het samenstellen en publiceren van een dichtbundel, en met wat erbij hoort: voordragen op literaire podia.

Daarmee zou dit boek af kunnen zijn. Maar ik wilde iets extra's bieden en heb hoofdstukken ingelast over humorpoëzie, over liedjes in het algemeen en over soorten liedjes – van smartlappen tot de poëtische liederen van Boudewijn de Groot en rapteksten. De traditionele dichttechniek (rijm, metrum), die in dit boek veel aandacht krijgt, is bij het schrijven van liedjes en humoristische gedichten vrijwel onmisbaar. De uitleg over verschijnselen als rijm en metrum is een basis voor degene die deze takken van literaire sport wil beoefenen. Het boek sluit af met praktische adviezen: het gebruik van woordenboeken en websites, en schrijftips.

Deze inleiding klinkt zakelijk en objectief, maar dit boek is zeker ook subjectief. Ik vertel over mijn ervaringen met het dichten en citeer uit eigen werk. Ik geef mijn mening over mooi en lelijk, ik kom met tips en adviezen. Daarbij leg ik steeds de nadruk op het ambacht van het schrijven, omdat het voor mijzelf een kick is geweest om dichttechnieken onder de knie te krijgen. In de dichtcursussen die ik geef, zie ik hetzelfde gebeuren: de vorm daagt cursisten uit. Niets zo mooi als wanneer je uiteindelijk een sonnet kunt schrijven en je je daarmee in een rijke traditie plaatst.

Lang geleden had ik een cursist uit Purmerend. Hij leerde het dichterlijke ambacht en beheerste na een tijdje het sonnet. Toen hij voor een prijsvraag een gedicht schreef over wielrij-

den, koos hij voor die vorm. Zijn gedicht kwam in de krant en hij won de hoofdprijs: een fiets. Ik heb toen een berichtje naar Purmerend gestuurd: een sonnet heeft dus minstens de waarde van een nieuwe fiets. Zo heb je nog eens wat aan de poëzie.

Heb je het sonnet eenmaal in de vingers, dan hoef je het daarbij niet te laten. Je ontwikkeling kan verder gaan, tot je gedichten schrijft die niet of nauwelijks meer doen denken aan de vaste vorm die je ooit hebt geleerd. Maar je hebt wel geoefend met die vorm, je hebt ervaren hoe het is om vormtechnisch streng te zijn voor jezelf. Je hebt geleerd dat beperkingen en regels uitdagend en inspirerend kunnen zijn. Wat voor soort gedichten je uiteindelijk ook wilt schrijven, het is goed om te weten wat er te koop is aan gereedschap en techniek.

Dit boek is bedoeld als handreiking voor iedereen, zeker ook voor beginnende dichters. Het geeft een overzicht van de theorie en de praktische mogelijkheden. Kennis en ideeën opdoen, daar gaat het om. En daarna: schrijven. Met voldoende ondergrond en inzicht geeft de dichter een merkwaardig, ongrijpbaar, geheimzinnig verschijnsel een grotere kans om toe te slaan: de inspiratie. De bliksem die in je pen slaat.

Jos Versteegen

Dank

Veel dank gaat uit naar degenen die mij met raad en daad hebben bijgestaan bij de totstandkoming van dit boek: Thijs Bartels, Ronny Boogaart, Gerrie Lindenburg, Maria van Oorsouw, Arjan Post en Eric de Rooij.

Foto's in woorden

Beelden

Wat is een gedicht? Op die vraag kan niemand een goed antwoord geven. Natuurlijk zijn er heel wat pogingen gedaan om een sluitende definitie te vinden. Ook tamelijk nuchtere, zoals: een gedicht is een tekst die veel ruimte op de pagina vrijlaat. Of zoals deze van Gerrit Krol, die poëzie afzet tegen proza: 'Poëzie is [...] literatuur waar de plaats van de woorden op het papier wordt bepaald door de schrijver, terwijl van proza de plaats van de woorden op het papier wordt bepaald door de zetter' (Guus Middag, *Ik ben een napraatpapegaai*, p. 91). Het is waar dat de verdeling van de tekst over de regels en strofen essentieel verschilt van proza. De dichter neemt hier de besluiten: hij 'denkt in regels' en heeft zo z'n redenen om die regels kort of lang te maken en op een bepaald punt af te breken.

Inhoudelijk kennen gedichten geen beperkingen. Een gedicht kan informatief zijn alsof het geschiedschrijving is, het kan een verhaallijn hebben alsof het een kort verhaal is, het kan de hoogstpersoonlijke uiting zijn van gedachten en gevoelens, het kan ook zuiver taalspel zijn, zonder verdere betekenis. Wie poëzie schrijft, heeft oneindig veel keuze.

Nog een poging om te omschrijven wat een gedicht is. Het is meestal een korte tekst waarin ieder woord, iedere zinswending, ieder beeld de volle aandacht krijgt. Staat in een gedicht een verkeerd gekozen woord, dan springt dat al gauw in het

oog, meer dan bij langere teksten als verhalen of romans. Een ander verschil met proza is dat in poëzie frequenter gebruik wordt gemaakt van herhaling: klinkers, medeklinkers, woorden of hele regels kunnen terugkeren en zorgen voor een zekere muzikaliteit.

In een interview heb ik eens deze definitie gegeven: 'Poëzie is verhevigde, geconcentreerde, onder stroom gezette taal. In poëzie probeer je de mogelijkheden van de taal op alle niveaus zo goed mogelijk te benutten. Inhoud, beeldende kracht en muzikaliteit moeten samen de veroorzakers zijn van emotie of op z'n minst belangstelling bij de lezer. Poëzie is de vorm van taalgebruik waarin ik op de meest samengebalde manier kan zeggen wat ik te zeggen heb.'

Een band hebben met je onderwerp

Jonge mensen die aan het dichten slaan, willen in de eerste plaats hun emoties uiten. Ze schrijven daarom heel persoonlijke teksten over geluk en verdriet, vooral over dat laatste. Geliefden die ervandoor gaan, regendruppels die als tranen langs de ruiten naar beneden stromen – dat werk. Zulke gedichten zijn niet moeilijk te bedenken:

Je was hier.

Nu ben je met die ander.

Het stormt om het huis.

*Mijn liefde, mijn vertrouwen,
betekende het dan allemaal niets voor jou?*

Ik ben als die boomtak

*die keihard tegen de dakgoot
wordt geslagen.*

En op rijm kan het er bijvoorbeeld zo uitzien:

*Ik voel me zo ontzettend machteloos
en ook zo ontzettend boos.
Het was een warme lentedag,
de seringes bloeiden met een paarse pracht.
Nu zijn er alleen nog kale bomen
en hopeloze dromen.
Het is koud
en ik voel me als iemand die rouwt.
Jij had dit nooit mogen doen.
In gedachten geef ik jou een allerlaatste zoen.*

In het radioprogramma *Candlelight* van Jan van Veen worden nu al tientallen jaren zulke gevoelige teksten voorgelezen, afgewisseld door al even gevoelige muziek. De jonge dichters maken een vergissing die fataal is voor de kwaliteit van hun teksten: ze denken dat ze met emotiewoorden als ‘geluk’, ‘ongeluk’, ‘verdriet’, ‘pijn’, ‘woede’, ‘heimwee’, ‘machteloosheid’, ‘verlangen’ en dergelijke hun emoties overbrengen op de lezer. Jammer genoeg zijn die woorden daar niet toe in staat. Ze zijn te algemeen, te abstract, ze raken de lezer niet. Als een dichter schrijft ‘Ik voel me zo verdrietig’, komt dat gevoel niet over op de lezer. De lezer kan niets anders doen dan de mededeling van de dichter voor kennisgeving aannemen.

Al zijn die gevoelsgedichten van jonge mensen geen kunst, er valt wel iets van te leren. Bij het schrijven wil ik zelf het gevoel ook een rol laten spelen. Ergens op de achtergrond van de tekst, als het ware tussen de regels door, wil ik emotie verstoppen. Ik heb het idee dat mijn gedichten pas geslaagd zijn als er emoties in ‘meetrillen’, om het poëtisch te zeggen. Een gedicht over een bierglas wordt pas goed als ik een binding heb met dat glas. Stel dat het van mijn vader is geweest – dan is dat glas niet zomaar

een glas. Dan is het een voorwerp met een emotionele lading, een symbool voor de band die ik met mijn vader heb, en kan ik er een gedicht over schrijven dat misschien wel ontroert. Dat heb ik van puberddichters geleerd: gevoelens zijn wel degelijk belangrijk bij het schrijven.

Ik raad dichters aan om onderwerpen te kiezen waar ze een band mee hebben. Dat kunnen ouders, grootouders, broers, zussen, kleinkinderen en geliefden zijn, maar ook dierbare voorwerpen die doen denken aan mensen die belangrijk voor je zijn. Een portemonnee uit de erfenis van je opa waar nog een oude, zilveren gulden in zit: schitterend onderwerp! De bomen rond je ouderlijk huis die omgezaagd zijn door de nieuwe bewoners: schrijf erover!

‘Een band hebben met je onderwerp’ mag je zo ruim opvatten als je zelf wilt. Het kan zijn dat je op een zandpad een geel stukje vuursteen vindt, het opraaft, schoonmaakt en op de schoorsteenmantel legt. Je vindt die vuursteen mooi en fantaseert over zijn ouderdom of over al die mensen die in de loop van de eeuwen over hem heen zijn gelopen op dat zandpad. Prima onderwerp voor een gedicht. Of je komt een gek woord tegen in een boek of op internet, laten we zeggen ‘stoethaspel’. Je vindt het een leuk woord, je moet er om glimlachen terwijl je niet eens precies weet wat het betekent. Die losse band met dat gekke woord kan al voldoende zijn om eens een gedicht uit te proberen. Je slaat vrolijk aan het associëren en schrijft een humoristische tekst waarin een stoethaspel van alles kan zijn: een mens, maar ook een hond of een paard of een geit. Misschien kunnen spinnen, vliegen of muggen zelfs stoethaspels zijn.

Tot nu toe ging het vooral om positieve gevoelens, maar ook negatieve gevoelens kunnen inspireren. Het is mogelijk om een haatgedicht te schrijven over een onsympathieke leraar of over een buurvrouw die keiharde muziek draait. De onplezierige kant of de lelijkheid van mensen, dieren en dingen kan aan-